

МАЙНОВІ ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

О. ШАПОВАЛОВА

*суддя Верховного Суду України у відставці,
головний редактор науково-практичного
юридичного журналу «Судова практика»,
заслужений юрист
Автономної Республіки Крим*

Противидія правопорушенням у сфері господарської діяльності є досить складним питанням, але дуже важливим для нашої держави. Відомо, що майже половина економіки України перебуває у тіньовому секторі, і наслідком цього є передовсім широке розповсюдження злочинних проявів у цій сфері. Аналіз криміногенної ситуації в Україні свідчить, що злочини у сфері господарської діяльності, поширеність яких досить велика, стають на заваді соціально-економічним реформам, підвищенню рівня добробуту населення, стабільності, розвитку держави та її національній безпеці [1, 3].

З урахуванням ситуації, що склалася у сфері економіки нашої держави, особливої актуальності набуває вироблення ефективних засобів протидії цьому негативному явищу. Кримінально-правову охорону господарської діяльності необхідно здійснювати із суворим дотриманням вимог Конституції України, принципів і норм міжна-

родного права, а також положень національного законодавства, що передбачає відповідальність за вчинення злочинів у цій сфері, із забезпеченням не лише правильної кваліфікації діянь, а й призначенням справедливого покарання особам, які вчинили злочини у сфері господарської діяльності. Як зазначає О. Дудоров, призначення незаконних і несправедливих покарань не лише ускладнює або унеможливорює досягнення вказаних у ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України (далі — КК України) цілей покарання, а й підриває авторитет правосуддя, призводить до скасування або зміни вироків, порушує права і свободи людини [2].

Як свідчить судова практика, кримінально-правові заходи протидії злочинності можуть бути ефективними лише в тому випадку, якщо вони застосовуються із дотриманням принципу їх індивідуалізації. Водночас можливість індивідуалізації покарання, що призначається за вчинений злочин, залежить передусім від діапазону

кримінально-правових заходів впливу, які має у своєму розпорядженні суд [3]. Аналізуючи чинне кримінальне законодавство та практику його застосування, можна зробити висновок, що серед кримінально-правових заходів протидії злочинності у сфері господарської діяльності важливу роль відіграють майнові покарання, тобто покарання, пов'язані з обмеженням майнових прав засуджених (штраф, конфіскація майна, виправні роботи і службові обмеження для військовослужбовців).

Проведені у науці кримінального права дослідження доводять доцільність застосування майнових покарань за злочини у сфері господарської діяльності. Висновок щодо ефективності саме таких засобів впливу підтверджується результатами вивчення мотивації вчинення суспільно небезпечних діянь у цій сфері, а також особистісних особливостей осіб, які вчинили ці злочини. Тому запобігти цим вчинкам у сфері господарської діяльності держава може й повинна шляхом вжиття таких заходів, які зроблять злочинну поведінку не лише ризикованою з точки зору можливості застосування кримінального покарання, а й економічно збитковою [4; 5, 40–44; 6].

Варто зазначити, що проблеми застосування майнових покарань за злочини у сфері господарської діяльності не були предметом спеціальних досліджень у науці кримінального права. Певна увага їм приділялася науковцями у працях, присвячених кримінальній відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності (П. Андрушко, Н. Гуророва, О. Дудоров, Є. Стрельцов та ін.) та вивченню покарань у цілому (Т. Денисова, О. Книженко, А. Музика, Н. Орловська, Ю. Пономаренко, В. Тютюгін та ін.), майнових покарань (В. Козирєва,

О. Пироженко) або окремих їх видів (І. Вартилицька, Н. Марченко, В. Попрас, Г. Собко та ін.). Але з урахуванням того, що дослідження цих науковців були присвячені вивченню більш загальних проблем, питання застосування майнових покарань за злочини у сфері господарської діяльності у цих працях розглядалися лише фрагментарно.

Особливої актуальності набуває аналіз названих проблем у зв'язку із кардинальними змінами кримінального законодавства, які відбулися на підставі Закону України від 15 листопада 2011 р. № 4025-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» (далі — Закон від 15 листопада 2011 р.). Не викликає сумніву, що прийняття цього Закону є позитивним кроком у напрямі вдосконалення кримінального законодавства. Так, заміна позбавлення волі за злочини у сфері господарської діяльності штрафом у значному розмірі цілком узгоджується з європейською практикою, оскільки застосування позбавлення волі до осіб, які вчинили злочини у сфері господарської діяльності, у багатьох випадках не є адекватним суспільній небезпеці вчиненого правопорушення. Крім того, збитки, заподіяні державі або іншим особам, навряд чи компенсуються ув'язненою особою, оскільки вона, перебуваючи у місцях позбавлення волі, фактично позбавлена можливості заробляти кошти в обсязі, необхідному для відшкодування шкоди. Саме про те, що невинуватно широке коло законодавчо встановлених підстав для застосування покарання у виді позбавлення волі за вчинення злочинів в економічній сфері не сприяє відшкодуванню засудженими заподіяної ними шкоди, зазначалося й

у пояснювальній записці радника Президента України — Керівника Головного управління з питань судоустрою Адміністрації Президента України А. Портнова до проекту Закону від 15 листопада 2011 р. в обґрунтування необхідності його прийняття [7].

Проте прийняття та введення в дію Закону від 15 листопада 2011 р. не вирішило численних проблем відповідальності та призначення покарань за злочини у сфері господарської діяльності, а здебільшого створило й нові. У висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України від 15 листопада 2011 р. зазначалося, що деякі (у тому числі й принципові) положення поданого проекту є недосконалими і несуть у собі небезпеку істотного погіршення чинного кримінального законодавства, а окремі зміни, запропоновані проектом, не лише не пом'якшують відповідальності за вказані категорії злочинів, а навпаки, посилюють її [8]. На жаль, із прийняттям Верховною Радою України Закону від 15 листопада 2011 р. ці проблеми усунуті не були. Недостатність наукової розробленості питань застосування штрафу за злочини середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини, у тому числі й вчинені до набуття чинності цим Законом, а також інших майнових покарань за ці злочини викликають значні складнощі у їх правозастосуванні і, як наслідок, негативно впливають на ефективність кримінально-правових заходів. Тому нагальною потребою залишається активізація наукових досліджень із проблемних питань, які виникають при застосуванні майнових покарань за злочини у сфері господарської діяльності.

До кола проблемних, у частині призначення покарань за злочини у сфері

господарської діяльності, які виникли після прийняття Закону від 15 листопада 2011 р., належать питання щодо: наявності розбіжностей між передбаченими у санкціях статей розділу VII Особливої частини КК України розмірами штрафів та їх фактичними розмірами, виходячи із мінімального розміру шкоди, заподіяної злочином; максимальних меж розміру штрафів, які застосовуватимуться за злочини у сфері господарської діяльності; невідповідності ст. 51 КК України положенням ст. 12 КК України після проведеної ревізії класифікації злочинів; встановлення реальних строків розстрочки виплати штрафу; заміни штрафу позбавленням волі; дії зворотної сили закону при призначенні покарання за злочини у сфері господарської діяльності; одночасного застосування двох видів майнових покарань — штрафу та конфіскації майна; застосування за злочини у сфері господарської діяльності покарання у вигляді виправних робіт.

Тому нашою метою є науковий аналіз майнових покарань, передбачених у санкціях розділу VII Особливої частини КК України, з точки зору проблем їх застосування.

Аналіз санкцій статей розділу VII Особливої частини КК України свідчить, що за злочини у сфері господарської діяльності законодавцем передбачені такі види майнових покарань: штраф, виправні роботи, конфіскація майна. Незважаючи на те, що службові обмеження для військовослужбовців як вид покарання у санкціях статей розділу VII Особливої частини КК України не передбачені, відповідно до ч. 1 ст. 58 КК України у випадках вчинення цих злочинів військовослужбовцями, крім військовослужбовців строкової служби, вони можуть застосовуватися замість обмеження

волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років.

Майнові покарання у санкціях статей розділу «Злочини у сфері господарської діяльності» є найбільш розповсюдженими видами покарання. Так, із 62 санкцій статей (частин статей) цього розділу: штраф передбачений у 51 санкції або у 82,2 % від загальної кількості покарань і лише як основне покарання; виправні роботи — у 2 санкціях (3,2 %); конфіскація майна — у 8 санкціях (12,9 %).

Відповідно до положень ч. 1 ст. 53 КК України *штраф* — це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині цього Кодексу, з урахуванням положень ч. 2 цієї статті. Отже, штраф є видом покарання, що передбачає обмеження майнових прав засудженого і полягає в грошовому стягненні, що накладається судом у випадках і межах, встановлених в Особливій частині КК України. Новелою кримінального законодавства є положення ч. 2 ст. 53 КК України про те, що розмір штрафу визначається судом у межах від 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі — н.м.д.г.) до 50 000 н.м.д.г., якщо статтями Особливої частини КК України не передбачено вищого розміру штрафу. Водночас за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання у виді штрафу понад 3 000 н.м.д.г., розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

Враховуючи те, що штраф передбачений у 82,2 % санкцій статей розді-

лу VII Особливої частини КК України, зазначений вид покарання у системі покарань, передбачених КК України за злочини у сфері господарської діяльності, займає провідне місце.

Що стосується розміру штрафу, який передбачається у санкціях статей розділу VII Особливої частини КК України «Злочини у сфері господарської діяльності», то він коливається від 100 н.м.д.г. до 50 000 н.м.д.г., причому мінімальний розмір — від 100 н.м.д.г. — встановлений у санкціях ч. 1 ст. 210 КК України «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням» та ч. 1 ст. 211 КК України «Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону», а максимальний — до 50 000 н.м.д.г. — у санкції ч. 2 ст. 203² КК України «Зайняття гральним бізнесом».

Такі новації суттєво вплинули на визначення тяжкості злочинів. Особливо привертають до себе увагу законодавчі зміни, які відбулися у частинах 4 та 5 ст. 12 КК України. Так, згідно з ч. 4 ст. 12 КК України в редакції Закону від 15 листопада 2011 р. тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше 25 000 н.м.д.г. або позбавлення волі на строк не більше десяти років, а згідно з ч. 5 цієї статті особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад 25 000 н.м.д.г., позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі. Як було влучно підмічено науковцями, внаслідок таких змін законодавця зайняття гральним бізнесом, у тому числі без квалі-

фікуючих ознак, трансформовано із злочину невеликої тяжкості в особливо тяжкий злочин і при цьому визнано більш тяжким злочином ніж дії, спрямовані на повалення конституційного ладу (ч. 1 ст. 109), або тяжке тілесне ушкодження, що вчинене шляхом мучення і спричинило смерть одного чи кількох потерпілих (ч. 2 ст. 121), або терористичний акт (ч. 1 ст. 258). Те саме стосується і злочину, передбаченого ч. 2 ст. 233, — незаконна приватизація майна за кваліфікуючих обставин [9].

Встановлюючи в Законі від 15 листопада 2011 р., що за вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад 3 000 н.м.д.г., розмір штрафу не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, законодавець при цьому, вочевидь, не врахував того, що розмір н.м.д.г. при визначенні розміру штрафу становить 17 грн, а при кваліфікації злочинів у 2012 р. — 536 грн 50 коп. Прості арифметичні розрахунки дають підстави для висновку, що за вчинення переважної більшості злочинів у сфері господарської діяльності розмір штрафу, який має застосовуватися, фактично буде значно перевищувати максимальний його розмір, установлений у санкції статті КК України. Зокрема, за вчинення у 2012 р. ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), яке призвело до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах (ч. 3 ст. 212 КК України), максимальний розмір штрафу в санкції встановлений

на рівні 25 000 н.м.д.г.; водночас, виходячи з положень ч. 2 ст. 53 КК України, його мінімальний розмір має перевищувати 157 794 н.м.д.г., тобто є в 6,3 рази більшим від записаного в санкції цієї статті.

Невідповідність між розмірами штрафів, передбаченими у санкціях статей розділу VII Особливої частини КК України, та їх фактичними розмірами, виходячи із мінімального розміру шкоди, яка має бути заподіяною для встановлення у діях винної особи ознак складу цього злочину, також спостерігається у ч. 2 ст. 205, ч. 3 ст. 212¹, ч. 2 ст. 222, частинах 1, 2 ст. 222¹, частинах 2, 3 ст. 224, ч. 3 ст. 229, частинах 2, 3 ст. 232¹ КК України. Складається враження, що законодавець просто забув, що в КК України розмір н.м.д.г. при кваліфікації злочинів і при обчисленні розмірів штрафів суттєво відрізняється, на що вже зверталася увага в науковій літературі [10].

Наявність суттєвих розбіжностей між нормами Загальної та Особливої частини КК України, за яких максимальний розмір штрафу, зазначений у санкції статті КК України, є значно меншим від мінімального його розміру, що має призначатися на підставі ч. 2 ст. 53 КК України з урахуванням мінімального розміру шкоди як ознаки складу цього злочину, є неприпустимими, а тому кримінальне законодавство в цій частині потребує коригування.

Викликає великі сумніви й обґрунтованість встановлення законодавцем виду покарання, максимальні межі якого не визначені ані в нормах Загальної, ані Особливої частини КК України, на що звертає увагу і Ю. Пономаренко [11, 23]. Положення ч. 2 ст. 53 КК України про те, що за вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу по-

над 3 000 н.м.д.г., розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, фактично означає, що максимальний розмір штрафу, який може бути призначений судом, є відкритим. Як уже зазначалося, у деяких випадках, виходячи з ознак складів певних злочинів, штраф, що призначатиметься за їх вчинення, в обов'язковому порядку буде більшим, ніж встановлено в санкції статті Особливої частини КК України.

З цього приводу у висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України від 15 листопада 2011 р. було абсолютно правильно з наукової точки зору наголошено, що визначаючи розміри покарання у виді штрафу, законодавець має враховувати загальні цілі кримінального покарання, якими відповідно до ст. 50 КК України є, зокрема, виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів. Штраф може служити для досягнення цих цілей лише в тому разі, якщо кримінальне покарання у виді штрафу буде для засудженого важким, але у той же час реальним з точки зору його виконання на практиці (простіше кажучи, штраф має бути таким, щоб засуджений міг його сплатити). Тому розміри цього покарання мають встановлюватися не лише залежно від небезпечності вчиненого злочину, а й з урахуванням загального добробуту громадян та рівня їх доходів. Було б не виправданим встановлювати у КК України такі розміри штрафів, які реально можуть бути сплачені лише невеликою кількістю найбагатших

громадян країни і виглядають «непідійомними» навіть для тих громадян, яких зазвичай відносять до «середнього класу» [8].

Отже, межі покарання у виді штрафу за злочини у сфері господарської діяльності мають бути чітко окреслені. Крім того, слід враховувати, що у ч. 2 ст. 53 КК України залишається чинним припис, згідно з яким розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з *урахуванням майнового стану винного*. За наведених обставин стає незрозумілим, яким чином у випадках призначення покарання за вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад 3 000 н.м.д.г., буде реалізовуватися положення КК України про урахування майнового стану винного.

На необхідності визначення розміру штрафу пропорційно доходам винної особи вже неодноразово акцентували увагу науковці, зокрема В. Козирева [3], Л. Мостепанюк [12] та ін. Цей висновок є слушним і з огляду на те, що сплачений штраф зараховується до бюджету держави, однак він не компенсує заподіяну шкоду і не позбавляє винну особу від обов'язку її відшкодувати. За таких обставин майнові можливості засудженого в найкращому випадку будуть обмежуватися лише можливістю сплати штрафу.

Отже, на нашу думку, у ст. 53 КК України слід відмовитися від тези, згідно з якою за вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад 3 000 н.м.д.г., розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини

статті) Особливої частини КК України. *У такому випадку максимальним розміром штрафу слід вважати розмір, передбачений санкцією відповідної статті Особливої частини КК України.*

Ще одне питання, яке гостро поставило перед теорією кримінального права і судовою практикою після набуття чинності Законом від 15 листопада 2011 р., — це визначення місця штрафу в системі кримінальних покарань. До введення в дію цього Закону у ст. 51 КК України види кримінальних покарань законодавцем розташовувалися послідовно, залежно від того, як посилювалася їх суворість, тобто була встановлена так звана «драбина покарань». За цією нормою штраф посідав перше місце, отже, був визначений законом як найбільш м'який вид покарання. Таке законодавче рішення і раніше критично сприймалося багатьма науковцями. Так, В. Козирєва, В. Попрас, О. Пироженко вважали, що репресивність такого покарання як штраф законодавцем у ст. 51 КК України недооцінена, а тому в системі покарань він має бути піднятим на більш високу сходинку [4; 13, 33–39; 5, 95]. Після внесення Законом від 15 листопада 2011 р. суттєвих змін у ст. 12 та ст. 53 КК України редакція ст. 51 КК України, як це не дивно, залишилася незмінною.

З цього приводу М. Хавронюк та А. Хавронюк слушно зазначили, що фактично зруйновано визначену в 2001 р. у ст. 51 (та в усіх санкціях статей Особливої частини) КК України «драбину покарань», побудовану за принципом «від менш суворого до більш суворого», яка мала орієнтувати суди на порівняно м'які покарання і тим самим сприяти подальшій гуманізації правозастосовної практики, застосуванню покарання, необхідного і достатнього для виправлен-

ня особи та попередження нових злочинів [9].

Аналіз чинного кримінального законодавства не лише підтверджує висновки про необхідність адекватної оцінки ступеня суворості штрафу як виду покарання, а й доводить потребу негайних змін у кримінальному законодавстві у цьому напрямі.

На цей час у КК України фактично передбачено два види покарання у виді штрафу, які суттєво відрізняються за ступенем суворості, — штраф на суму від 50 до 3 000 н.м.д.г. і штраф на суму понад 3 000 н.м.д.г. Ступінь карального впливу останнього є значно більшим не лише у зв'язку зі збільшенням розміру коштів, що підлягають стягненню з винного, а й у зв'язку з наявністю інших обставин, які характеризують його в процесі призначення і виконання. До них, зокрема, належать: 1) визначення відповідно до ст. 12 КК України ступеню тяжкості злочинів аж до визнання злочину особливо тяжким; 2) перспектива заміни штрафу в разі його несплати позбавленням волі; 3) призначення штрафу в «безмежному» розмірі, який не може бути меншим від розміру заподіяної майнової шкоди або одержаного доходу; 4) обмеження у застосуванні ст. 69 КК України щодо випадків зменшення розміру призначеного штрафу, розмір якого не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, встановленої у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України.

За таких умов залишення штрафу, у тому числі й на суму понад 3 000 н.м.д.г., на першій «сходинці» «драбини покарань», визначеної у ст. 51 КК України, не лише суперечить теоретичним постулатам кримінального права, а й створює суттєві проблеми для правозастосування. Зокрема, у разі вчинен-

ня особою ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) на суму 600 000 грн з використанням фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності дії особи мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 212 КК України та ч. 2 ст. 205 КК України. За частиною 1 ст. 212 КК України суд може призначити основне покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю строком на 3 роки, а за ч. 2 ст. 205 КК України з урахуванням положень ч. 2 ст. 53 КК — штраф на суму 600 000 грн. Визначаючи остаточне покарання за сукупністю злочинів, суд не має жодних законодавчих перешкод призначити його шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на 3 роки. Водночас у разі вчинення особою лише фіктивного підприємництва призначений штраф у розмірі 600 000 грн за умови його несплати необхідно було б замінити на 5 років позбавлення волі.

На суперечливість підходів законодавця до вирішення цієї проблеми звертається увага і в Інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2 березня 2012 р. № 132-238/0/4-12, у якому зазначається, що принцип побудови системи покарань, закріплений у ст. 51 КК України (від менш суворого покарання до більш суворого), незважаючи на прийняття цього Закону, залишився незмінним [14].

На підставі викладеного, вважаємо, що *ст. 51 КК України має передбачати два окремих види покарання у виді штрафу. У «драбині покарань» штраф у розмірі до 3 000 н.м.д.г. має бути розташований між громадськими робота-*

ми і виправними роботами, а штраф на суму понад 3 000 н.м.д.г. — між триманням у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців і позбавленням волі.

У зв'язку зі значним збільшенням розміру штрафу і запровадженням у випадку його несплати заміни цього покарання позбавленням волі, нагальною проблемою є вирішення питання щодо встановлення реальних строків розстрочки його виплати. Відповідно до ч. 4 ст. 53 КК України, з урахуванням майнового стану особи, суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року, тобто максимальний термін, на який може бути розстрочена виплата штрафу, законодавцем встановлений в один рік. Враховуючи, що розмір штрафу, який має бути призначений особі, зокрема за ухилення від сплати податків в особливо великих розмірах (ч. 3 ст. 212 КК України), становить понад 2 682 500 грн, то для його сплати протягом року особа має щомісяця сплачувати 223 541 грн. У зв'язку з цим постає серйозне питання: який розмір заробітної плати така особа повинна мати і в якій галузі господарства, навіть при найвищому рівні кваліфікації, вона має працювати?

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що *термін розстрочки сплати штрафу необхідно збільшити до реальних меж, для чого їх слід не обмежувати законодавчими межами, а визначати судом з урахуванням реальних можливостей винної особи для сплати штрафу.* При цьому суд, зокрема, може бути наділений правом обмежити витрати особи на період до повної сплати нею штрафу, наприклад, встановивши граничні витрати на цю особу та непрацездатних членів її сім'ї на рівні прожиткового мінімуму, встановленого законодавством для відповідної категорії громадян.

Що стосується заміни штрафу позбавленням волі, то вона повинна відбуватися не у зв'язку з наявністю факту несплати штрафу, а лише у разі ухилення винної особи від його сплати, про яке, зокрема, може свідчити небажання працювати, перевищення граничних витрат за умови, що вони не були необхідними для збереження життя або підтримання у належному стані здоров'я особи, членів її сім'ї тощо.

Аналіз практики застосування судами норм кримінального законодавства, якими передбачається відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності, з початку 2012 р. свідчить, що при вирішенні питань щодо застосування положень Закону від 15 листопада 2011 р. у частині визначення розміру штрафу за злочини, вчинені до 17 січня 2012 р., виникають значні складнощі. Практично в усіх рішеннях, прийнятих суддями з цього питання, констатується, що встановлення в окремих санкціях статей покарання у виді штрафу замість позбавлення волі, передбаченого у цих санкціях до змін законодавства, є пом'якшенням кримінальної відповідальності, а тому цей закон має зворотну силу, тобто розповсюджується на діяння, вчинені до набрання ним чинності. Разом із тим у питанні щодо визначення розміру штрафу позиції суддів суттєво відрізняються.

Так, на думку одних, при визначенні розміру штрафу необхідно керуватися положеннями ст. 53 КК України в редакції, що діяла на момент вчинення злочину, згідно з якою розмір штрафу передбачався у межах від 30 до 1 000 н.м.д.г. На підставі цього, наприклад, вироком Московського районного суду м. Харкова від 26 червня 2012 р. у справі № 1/2027/250/2012 особі за вчинення у період із 2005 р. до 2008 р. злочину, передбаченого ч. 3

ст. 212 КК України, призначено основне покарання у виді штрафу в розмірі 1 000 н.м.д.г., тобто 17 000 грн (розмір коштів, від сплати яких ухилилася особа, становив 1 300 732 грн) [15]. Вирішення зазначеного питання у такий спосіб не можна вважати беззаперечним, оскільки ст. 53 КК України до набуття чинності Законом від 15 листопада 2011 р. хоча і встановлювала розмір штрафу від 30 до 1 000 н.м.д.г., але передбачала, що таке обмеження діє лише за умови, що статтями Особливої частини КК України не передбачено вищого розміру штрафу. Фактично ж більший, ніж 1 000 н.м.д.г., розмір штрафу в статтях Особливої частини КК України передбачався досить часто, а у ч. 1 ст. 203² КК України навіть встановлювалася максимальна його межа в 50 000 н.м.д.г. За таких умов твердження, що законодавець до прийняття Закону від 15 листопада 2011 р. жорстко обмежував розмір штрафу 1 000 н.м.д.г., не ґрунтується на законі.

На думку других, при призначенні штрафу застосовують норми чинного КК України щодо злочинів, учинених до 17 січня 2012 р., без будь-яких обмежень, вважаючи, що чинний закон у цілому є більш м'який, а тому має зворотню дію в часі. Для прикладу можна навести вирок Сихівського районного суду м. Львова від 18 жовтня 2012 р., яким особа була засуджена за ч. 3 ст. 212 КК України за злочин, вчинений нею з липня 2010 р. до січня 2011 р. Основне покарання за цей злочин суд визначив у виді штрафу в розмірі заподіяної шкоди — 5 984 982 грн [16]. Таке рішення викликає заперечення, оскільки до 17 січня 2012 р. чинне законодавство не передбачало можливість призначення покарання у виді штрафу в розмірі, що є більшим від передбаченого санкцією статті Особливої части-

ни КК України, за умови, що заподіяна майнова шкода або одержаний доход перевищує цю суму.

За таких умов слід констатувати, що встановлення покарання у виді штрафу замість позбавлення волі поліпшує становище особи, а передбачена ч. 2 ст. 53 КК України можливість призначення штрафу в розмірі, що перевищує встановлений у санкції статті, посилює кримінальну відповідальність. Наведене свідчить про те, що у цій ситуації мають застосовуватися положення ч. 3 ст. 5 КК України, згідно з якою закон про кримінальну відповідальність, що частково пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а частково посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, має зворотню дію у часі лише в тій частині, що пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи.

З огляду на викладене, рішення судів, відповідно до яких за злочини у сфері господарської діяльності, вчинені до 17 січня 2012 р., за які передбачено покарання у виді штрафу понад 3 000 н.м.д.г., суддями призначається покарання у виді штрафу в межах, указаних у санкції відповідної статті Особливої частини КК України, у тому числі й у випадках, коли заподіяна злочином шкода значно перевищує такий розмір, слід вважати такими, що відповідають чинному законодавству.

Суттєвою проблемою при застосуванні кримінального покарання за злочини у сфері господарської діяльності є встановлення у санкціях окремих статей Особливої частини КК України двох обов'язкових видів майнових покарань, — основного й додаткового. Йдеться, зокрема про санкції ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 212¹ та ч. 2 ст. 233 КК

України, в яких встановлено безальтернативне основне покарання у виді штрафу на суму понад 10 000 н.м.д.г. і одночасно обов'язкове додаткове покарання — конфіскація майна. Виникає закономірне питання: як у законний спосіб винній особі одержати протягом року кошти, необхідні для сплати штрафу, якщо все майно вже конфісковане, а річна заробітна плата навіть за висококваліфіковану працю в десятки, а іноді й сотні разів є меншою від розміру штрафу? Висновок один: якщо особа заздалегідь не потурбувалася здійснити юридичне оформлення права власності на своє майно на інших осіб, то уникнути покарання у виді позбавлення волі на тривалі строки вона не зможе. Така ситуація, безумовно, є неприпустимою.

Проблема одночасного призначення декількох видів майнових покарань для науки кримінального права не є новою. Так, В. Козирєва, аналізуючи цю проблему, зазначила, що виходячи з принципу гуманізму призначення покарання, застосування покарань майнового характеру не повинно приводити засудженого до стану повного позбавлення майна або основних соціальних благ. При призначенні покарань майнового характеру принцип законності забезпечується виконанням нормативних приписів з обов'язковим урахуванням їх особливостей. За вчинення одного злочину засудженому може бути призначене лише одне покарання майнового характеру [3].

Отже, на нашу думку, така позиція є правильною: *за один злочин не може бути встановлено більше, ніж одне майнове покарання, оскільки це неминуче призведе до неможливості виконання вироку.*

Раніше ми вже аргументували висновки щодо необхідності виключення

конфіскації майна з КК України через її неконституційність [17], а ситуація, яка склалася із встановленням і застосуванням цього виду покарання за окремі злочини у сфері господарської діяльності, додатково підтверджує необхідність вирішення цього питання.

У системі майнових покарань за злочини у сфері господарської діяльності найменш розповсюдженим є покарання у виді *виправних робіт*. Зараз воно передбачено лише у двох санкціях розділу VII Особливої частини КК України: у ч. 1 ст. 210 КК України «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням» й у ч. 1 ст. 211 КК України «Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження або збільшують витрати бюджету всупереч закону». Рішення законодавця щодо встановлення саме за ці злочини покарання у виді виправних робіт навряд чи можна назвати вдалим. Застосування виправних робіт до таких осіб стає проблематичним, а в окремих випадках і взагалі неможливим, що обумовлено спеціальними ознаками суб'єкта цих злочинів.

Згідно зі ст. 57 КК України покарання у виді виправних робіт відбувається за місцем роботи засудженого. КК України 2001 р., на відміну від раніше діючого кримінального законодавства, не передбачає можливості відбування покарання у виді виправних робіт не за місцем роботи засудженого, а в інших місцях. Грунтуючись на цьому, Пленум Верховного Суду України у п. 12 постанови від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» зазначив, що виправні роботи

призначаються тільки працюючим [18]. При цьому, як наголошується у зазначеній Постанові, суди не повинні призначати виправні роботи особам, які вчинили злочини, пов'язані з виконанням ними службових або професійних обов'язків, коли залишення винного на тій самій роботі може призвести до послаблення виховного й запобіжного впливу покарання або до вчинення таких же злочинних діянь.

За таких обставин застосування *виправних робіт* як виду кримінального покарання за ці злочини можливе лише як виняток, за умови, що особа з моменту вчинення злочину і до моменту засудження змінила місце роботи й виконує службові або професійні обов'язки, що виключають повторне вчинення такого ж злочинного діяння.

Отже, підсумовуючи викладене, слід зробити висновок, що майнові покарання за злочини у сфері господарської діяльності є досить ефективним засобом впливу на осіб, які вчинили ці злочини. Але забезпечення їх належної ефективності можливе лише за умови розумного і співмірного застосування обмежень майнових прав осіб, коли, з одного боку, ці обмеження є відчутними для засудженого і здатні здійснити попереджувальний вплив на його поведінку і поведінку інших нестійких осіб, а з другого — не ставлять особу в ситуацію фізичної неможливості виконати призначене йому покарання.

Зважаючи на це, положення Закону України від 15 листопада 2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» потребують удосконалення.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Рекомендації науково-практичної конференції «Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності»* (Харків, 5–6 жовтня 2005 р.). — Х., 2005.
2. *Дудоров О. О.* Спеціальні засади призначення покарання // *Слово Національної школи суддів України*. — 2012. — № 1. — С. 121–135.
3. *Козирева В. П.* Кримінальні покарання майнового характеру за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://dysertaciya.org.ua/disertaciya_1_1094.html.
4. *Козирева В. П.* Кримінальні покарання майнового характеру: сутність, мета, практика застосування // *Підприємництво, господарство і право*. — 2006. — № 4. — С. 140–145.
5. *Пироженко О. С.* Покарання, що обмежують майнові права засуджених, за кримінальним правом України. — Х., 2012. — 294 с.
6. *Шаповалова О. А.* Штраф як вид покарання за злочини у сфері господарської діяльності // *Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр.* — Х., 2006. — Вип. 11. — С. 56–61.
7. *Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності)»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4.
8. *Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності)»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511.
9. *Хавронюк М., Хавронюк А.* Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності. У чому ж гуманізація? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.Zakonoproekt.Org.UA.
10. *Гуторова Н. О.* Щодо гуманізації відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності // *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 19–20 квітня 2012 р.)*. — Луганськ, 2012. — С. 141–145.
11. *Пономаренко Ю. А.* Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.). — Х., 2012. — 80 с.
12. *Мостепанюк Л. О.* Тлумачення статті 53 Кримінального кодексу України в контексті останніх законодавчих змін [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VAUMVS/2012_1/most.htm.
13. *Попрас В. О.* Штраф як вид покарання за кримінальним правом України. — Х., 2009. — 224 с.
14. *Інформаційний лист Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2 березня 2012 р. № 132-238/0/4-12* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/informacijni_listi.html.
15. *Вирок Московського районного суду м. Харкова від 26 червня 2012 р. № 1-1016/11 у справі № 1/2027/250/2012* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25117702>.
16. *Вирок Сихівського районного суду у м. Львова від 18 жовтня 2012 р. у справі № 1319/8118/2012* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27379219>.
17. *Гуторова Н., Шаповалова О.* Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи // *Право України*. — 2010. — № 9. — С. 56–65.
18. *Про практику призначення судами кримінального покарання (із змінами, внесеними згідно з постановами Пленуму Верховного Суду України № 18 від 10 грудня 2004 р., № 8 від 12 червня 2009 р. та № 11 від 6 листопада 2009 р.) : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>.

Шаповалова О. А. Майнові покарання за злочини у сфері господарської діяльності: проблеми застосування

Анотація. У статті проаналізовані проблемні питання застосування кримінального законодавства, яке передбачає відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності, в частині призначення майнових покарань: штрафу, конфіскації майна та виправних робіт. Запропоновано шляхи вирішення проблем.

Ключові слова: злочини у сфері господарської діяльності, покарання, штраф, неоподаткований мінімум доходів громадян, шкода, позбавлення волі, конфіскація майна, виправні роботи.

Шаповалова О. А. Имущественные наказания за преступления в сфере хозяйственной деятельности: проблемы применения

Аннотация. В статье проанализированы проблемные вопросы применения уголовного законодательства, предусматривающего ответственность за преступления в сфере хозяйствен-

ной деятельности, в части назначения имущественных наказаний: штрафа, конфискации имущества и исправительных работ. Предложены пути решения проблем.

Ключевые слова: преступления в сфере хозяйственной деятельности, наказание, штраф, необлагаемый минимум доходов граждан, ущерб, лишение свободы, конфискация имущества, исправительные работы.

Shapovalova O. Criminal Forfeiture in the Sphere of Economic Activity: Application Problems

Annotation. The article analyzes the outstanding problems of criminal law, which provides liability for crimes in the sphere of economic activity, with regard to appointment of property forfeiture: fines, confiscation of property and corrective labour. The ways of solving problems are proposed.

Key words: crimes in the sphere of economic activity, penalty, fine, non-taxable minimum income, harm, imprisonment, confiscation of property, corrective labour.

Пропонується збірник:

Судова практика Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ : офіц. вид. / Вищ. спеціаліз. суд України з розгляду цив. і кримін. справ ; за заг. ред. С. М. Міщенка. — К. : Ін Юре, 2012.

Кн. друга : Кримінальні справи / упоряд. С. М. Міщенко, Т. І. Слуцька. — 2012. — 496 с.

До збірника включено витяги з 90 судових рішень у кримінальних справах, розглянутих у касаційному порядку Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Видання покликане не лише інформувати юридичну спільноту та широку громадськість про діяльність суду, а й сприяти однаковому застосуванню всіма судами загальної юрисдикції кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

Замовляйте видання за телефоном:

0(44) 537-51-11

або електронною поштою:

sales@inyure.kiev.ua

<http://shop.inyure.kiev.ua>